

Petten en de Hondsbosse Zeewering in kaart, beeld en reconstructie, 1466–1614

door H. Schoorl

Inleiding

Ten noorden van Bergen versmalde zich de duinkust ook reeds in de 14de eeuw tot een beangstigend smalle zeereep, waarachter de Pettemer gehuchten aan voortdurende bedreiging blootstonden. Met zand- en kleiaanvoer, inlaagdijken, opvullen van stuifgaten en stro- en helmbeplanting is eeuwenlang gepoogd deze kust te behouden. Na 1500 verschenen bovendien paalwerken en steenvullingen in toenemende mate langs het strand voor Petten en het Hondsbos.

Het onderzoek naar de kustafname, de verdedigingswerken en de reconstructie van het beeld, dat de in zee verdwenen landen, duinen en dijken vóór 1600 boden, kan uitgaan van de nauwkeurige en beredeneerde reconstructiefasen, die Westenberg op basis van een reeks oude kaarten op de topografische kaart projecteerde. Van fase tot fase terugwerkend in de historie, bleek het mogelijk een betrouwbaar overzicht te geven van het kustverlies en de dijken, waarmee gepoogd werd dit tegen te gaan. Het kaartmateriaal dat na 1600 ontstond bood voldoende steun en zekerheid.

De reconstructie van de ontwikkeling in de tweede helft van de 16de eeuw baseerde Westenberg op een drietal kaarten van de Zijpe, waarin het kustverloop bij Petten en de Hondsbosse Zeewering waren opgenomen, namelijk op de aan pater Marten toegeschreven anonieme kaart uit 1563–1564 (fragment afb. 3), de waarschijnlijk door Pieter Cluyt getekende en door Petrus Johannes Nagel gegraveerde, ongedateerde kaart naar ontwerp van Adriaen Anthonisz uit 1572 (fragment afb. 1) en de kaart die Gerrit Dirksz Langedijck in 1596 tekende als illustratie van een inspectierapport, voordat de Zijpe in 1597 voor de derde maal en definitief bedijkt werd (fragment afb. 12). Met betrekking tot de eerstgenoemde kaart merkte Westenberg op, dat de daarop aangegeven breedte van de duinkust slechts bij benadering kon worden vastgesteld, uitgaande van de als betrouwbaar veronderstelde situatie op de kaart van Adriaen Anthonisz van het jaar 1570. Deze weergave werd in de reconstructie ongewijzigd overgenomen (afb. 1 en 2). Tussen deze kaart en de meer

betrouwbare afbeelding van Baptista Doetecomius uit 1600 (fragment afb. 13) en van Balthasar Florisz van Berckenrode uit 1621 (fragment afb. 14) plaatste Westenberg de inspectiekaart van Gerrit Dirksz Langedijck van 1596, waarop de schade die de Zijper polder en zijn dijken hadden geleden stond aangetekend, sedert de door Sonoy bevolen inundatie van 1573. Hoewel deze kaart als weinig minutieus werd beoordeeld, bleken niettemin een aantal details bij reconstructie functioneel in te passen tussen de als betrouwbaar beoordeelde kaart van 1572 en de karteringen van 1600 en later.

Problemen van reconstructie

Waar de kaart van Adriaen Anthonisz van 1572 een zo belangrijke plaats in Westenbergs reconstructie van de toestand vóór 1600 inneemt, moet de betrouwbaarheid van deze kaart nader worden onderzocht. Adriaen Anthonisz ontwierp deze kaart in opdracht van Sebastiaen Craenhals, in mei 1572 als nieuwe dijkgraaf van de Zijpe aangesteld, bekrachtigd door een benoemingsbrief van Alva gedateerd 8 mei 1572. De nadruk van de kaart lag op een juiste kartering van de polderdijken, de bindingsdijken met het voormalig eiland Callantssoog en de verkaveling. Voor de afbeelding van aangrenzende kustgedeelten verrichtte Adriaen Anthonisz geen nieuwe metingen, maar verstreekte zijn tekenaar en graveur daarvoor ouder, bestaand kaartmateriaal. Voor de weergave van Callantssoog fungeerde een kaartbeeld uit het midden van de 16de eeuw, terwijl daar de situatie door de inundatie tijdens de Allerheiligenvloed van 1570 ingrijpend was veranderd. Petten en zijn polderland zijn voorgesteld als verdedigd door een gesloten zeewering, een onbeschadigde voorziening met een groot aantal hoofden, waarin we de situatie tussen 1550 en 1570 kunnen herkennen, aangevuld met de in 1571 gelegde Nieuwe Slaper (afb. 1) en de verlenging van de Hondsbosse voor de zuidelijke uitholling van de kust, die waarschijnlijk ook na 1570 is aangebracht, maar reeds in 1573 werd weggeslagen. In de duinen bleef het 'Buytegat' als litteken achter (afb. 5

AFBEELDING 1

Adriaen Anthonisz, 1572. Herdijkingsplan van de Zijpe, fragment Hondsbosse zeevering. Univ. Bibl. Leiden, Coll. Bodel Nijenhuis, port. 31 nr. 69, (fragment).
Kaartbeeld Hondsbosse vóór de Allerheiligenvloed 1570; ingetekend de Nieuwe Slaper, 1571.

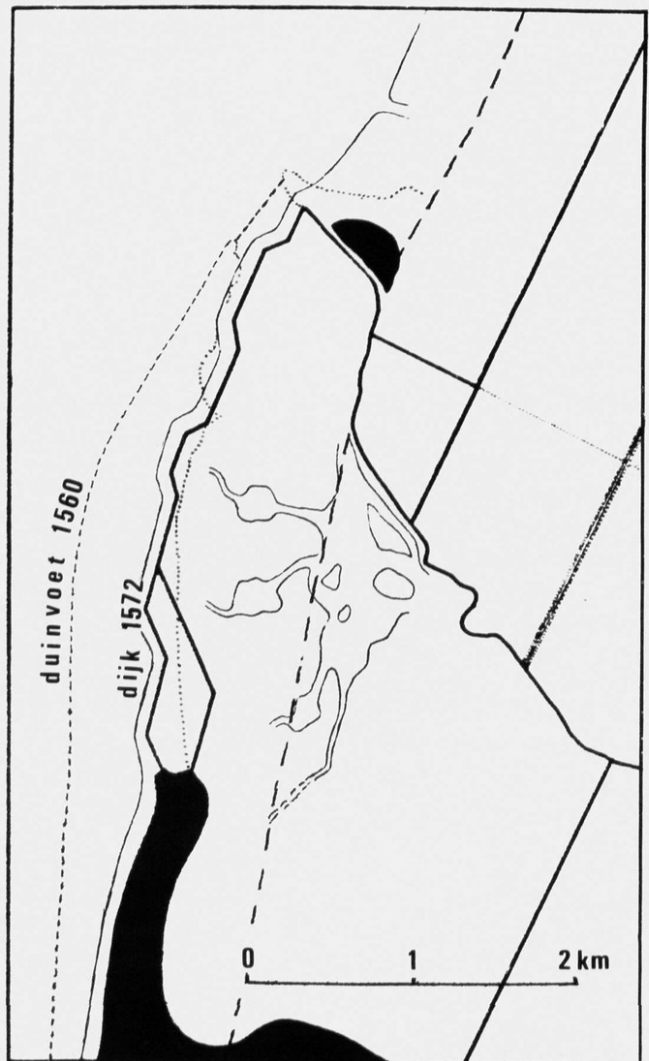
en 16). De voorstelling op basis van meerdere kaarten van diverse ouderdom samengesteld, moet op grond van de door Conrad verzamelde gegevens en Adriaen Anthonisz' kartering van 1582 (afb. 4) als niet conform de toestand in 1572 en daarom als misleidend worden aangemerkt. De voorstelling suggereert een sterke beveiliging van de zuidelijke Zijpe en Hazepolder, die in werkelijkheid zo niet meer aanwezig was. Vergelijking met de kaart uit 1582 laat ook zien, dat de weergave van de Ley(en), de ondiepe plassen, ontstaan door afgraving van landerijen voor dijkversterking (afb. 1), op de kaart van 1572 vertekend in het kaartbeeld zijn opgenomen. Joost Jansz 'beeldsnijder' nam voor zijn kaart van 1575 de vertekende situatie zonder meer over en interpreteerde de weergave van de kustverdediging ten onrechte als een brede steenvoorziening. Wel een juist beeld en daarmee een welkome correctie op de vertekening van 1572 gaf Adriaen Anthonisz in een zorgvuldig gemeten kartering uit het jaar 1582, waarvan

de originele kaart waarschijnlijk verloren is gegaan, maar die bewaard is gebleven in een fraaie kopie, welke Jan Dirksz Zoutman in 1665 voor de Amsterdamse verzamelaar van kaarten en prenten Laurens van der Hem tekende en zich nu in de National Bibliotheek in Wenen bevindt. Deze kaart geeft de schade weer die de Allerheiligenvloed in 1570 veroorzaakte, de drie doorbraakgaten in de zuidelijke helft van de zanddijk, in 1571 provisorisch geneutraliseerd met de aanleg van de 'Nieuwe Slaper', in 1573 opnieuw opengeslagen en verwijd, waarbij

AFBEELDING 2

Reconstructie kaartbeeld van Adriaen Anthonisz, 1572, overgenomen door Joost Jansz Beelsnijder, 1575, Westenberg, 1961. Ingetekend kustlijn 1560 gebaseerd op ARA. Coll. Hingman nr. 2474, 1563-1564 (situatie Westenberg fig. 12 A en B).

— — — huidige kustlijn.

de noordelijke helft van de slaperdijk werd weggevaagd en de zuidelijke helft, de Landslaper genoemd, in 1577 met enige geïsoleerde duintjes een aanhechtingspunt vormde voor de 'Nieuwe Inlaag', die de verbinding vormde met Lebbersduin (afb. 4 en 11).

Conrad, onbekend met de kartering van 1582, sprak het vermoeden uit, dat de inlaagdijk tussen Lebberduin en de duinen benoorden Camp identiek zou zijn met de Nieuwe Slaper op de kaarten van 1572 en 1575 (Joost Jansz), die in 1571 was gelegd. De reconstructie van Westenberg sloot zich daarbij aan, maar in zijn reconstructie naar Langedijck's kaart van 1596, komt de Nieuwe Inlaag niettemin voor (vgl. afb. 16).

Op de kaart van 1582 strekt zich van de duintjes benoorden de Landslaper een miniem restant van de Nieuwe Slaper van 1571 in noordwestelijke richting uit (afb. 4 en 5). De lengten van de dijkstukken zijn op de kaart vermeld in Hondsbosse roeden à 3,42 m en zeer nauwkeurig ingemeten. De kaart toont duidelijk de mistekening van voorgaande afbeeldingen aan en biedt de mogelijkheid zowel de kaart van Langedijck uit 1596 (fragment afb. 12) als voorgaande kaarten te interpreteren en een nieuwe poging tot reconstructie te wagen (afb. 5). De kaart van Langedijck correspondeert met de rapportage van een inspectiecommissie in de Statenvergadering van 7 maart en het definitieve verbaal van 10 maart 1596. Ook hij deed zijn metingen in Hondsbosse roeden en vermeldde op de kaart weggeslagen en nog staande dijkfragmenten in deze maat. De kustveranderingen gaf hij juist, maar globaal weer (afb. 12).

De kaart van pater Marten uit 1563-1564 is voor zover het de Zijpe in tweede bedijking betreft in grote trekken juist, maar de weergave van de breedte van het Pettemer polderland, het dorp en de duinen is te sterk geaccentueerd (fragment afb. 3). Dit leidde tot een veronderstelde kustlijn, die omstreeks 1560 bij Petten ongeveer 200 m, bij de Kamperduinen 300 m en bij de Nollemerduinen 400 à 500 m westelijker gelegen zou hebben dan de kustverdediging van 1572 (afb. 2). In een periode van 10 of 12 jaar zou dit op een kustverlies van 40 tot 50 m per jaar komen. Noch het beschikbare kaartmateriaal dat aan pater Martens' schets voorafgaat, noch de door De Vries en Conrad verzamelde gegevens steunen deze voorstelling. Gepoogd moet worden vast te stellen hoe groot het kustverlies bij benadering is geweest.

Kustverlies en -verdediging tot het midden van de 16de eeuw

Op grond van een inspectierapport kondigde Philips van Bourgondië op 5 juli 1466 een aantal maatregelen af om de kust tussen de Kamperduinen en Petten te verdedigen. In de motivering van deze maatregelen is het relaas van de

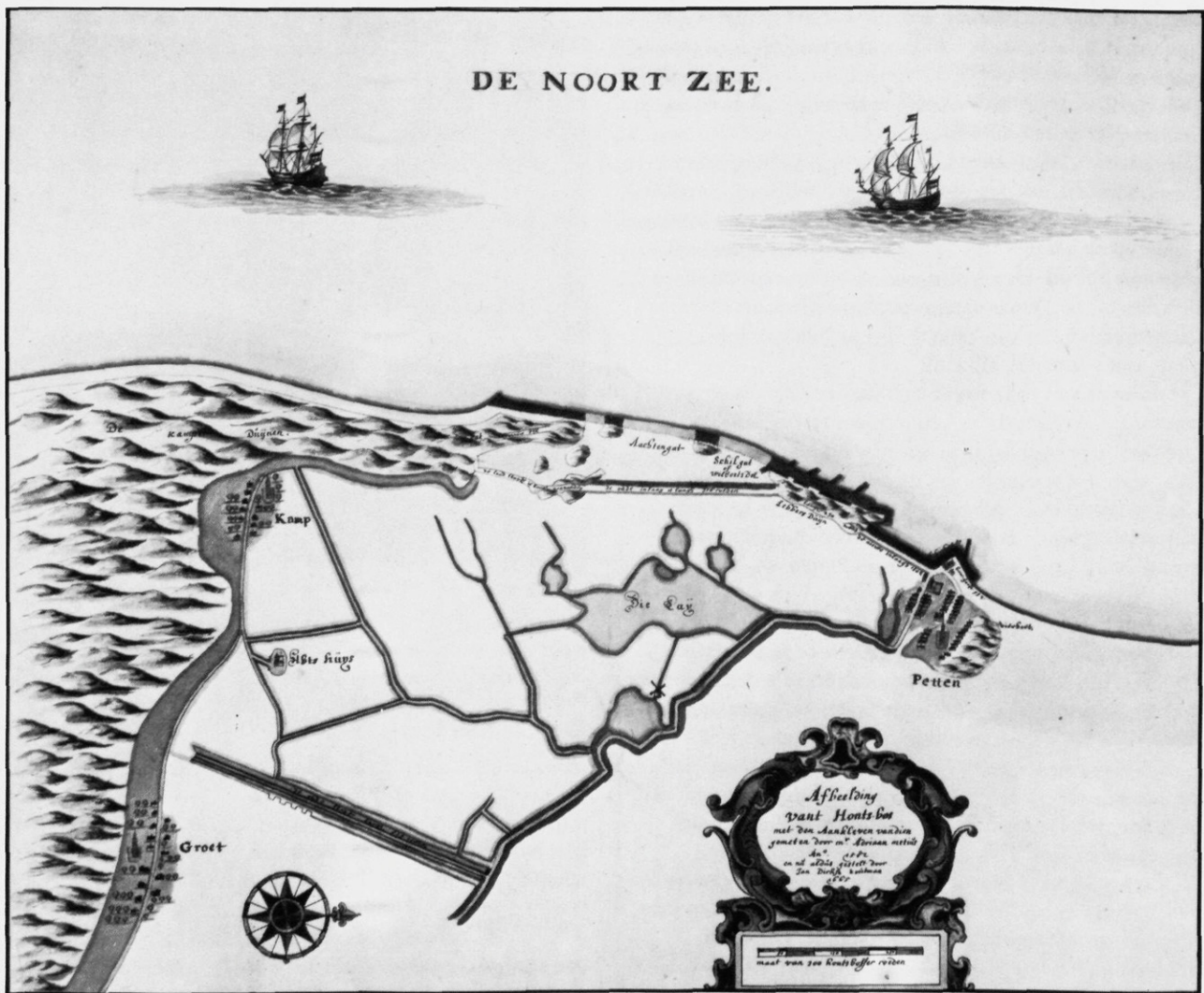
AFBEELDING 3

Kaart Zijpe in tweede bedijking, fragment Petten en het Hondsbos. ARA. Coll. Hingman nr. 2472, anoniem, toegeschreven aan Pater Marten, 1563-1564.

inspectiecommissie opgenomen. Daaruit blijkt dat deze kust op vele plaatsen niet meer dan 30 m of zoals men toen schreef 30 à 32 treden duinbreedte had. De zee sloeg jaarlijks 3½ tot 5 m (1 à 1½ roe) duin weg. Philips verordende maatregelen tot duinbehoud als het opvullen van stuifgaten en beplanting met helm, maar vooral de aanleg van een slaperdijk achter de duinen van Petten en het oude Hondsbos. In het voorjaar van 1499 leden duinen en dijk van Petten aanzienlijke schade, die 'zeer haestelicken' werd hersteld. Maar de kustafname ging voort. In 1506 vinden we eenzelfde gemiddelde afname van 1½ roe per jaar aan onverdedigd duin vermeld. Als antwoord daarop werd jaarlijks het steil geslagen zeeduin geglooid en met stro en helm bestoken.

Op grond van deze notities mogen we wel aannemen, dat de gemiddelde kustafname tussen 1466 en 1500 niet meer dan 3½ tot 5 m per jaar bedroeg en dat het totaalverlies in deze veertig jaar maximaal 200 m is geweest. Als gevolg van deze afname moest de smalle duinreep voortdurend aan de landzijde worden versterkt en aangevuld.

Een verordening van het Hof van Holland van 15 december 1505 betekende een verandering in de methode van kustverdediging. In 1506 verliet de overheid het tot dan toe gevolgde systeem van wijken voor de zee en ging over tot een actieve strandverdediging met paalhoofden en verbindende paalwerken. Tussen 1506 en 1548 groeide ten noorden, maar vooral ten zuiden van het oorspronkelijk

AFBEELDING 4
 Adriaen Anthonisz, 1582. Hondsbosse Zeewering. Kopie Jan Dirksz Zoutman, 1665. Oest. Nat. Bibl., Atlas Laurens van der Hem, band 15 nr. 56.

Hondsbos een intensief onderhouden en steeds meer uitgebreid kustverdedigingsstelsel, bestaande uit een in lengte toenemende strand- en duinvoetbescherming, een groeiend aantal hoofden verbonden door paalwerken. In deze jaren leed de kust weinig verlies.

Uit de door Conrad verzamelde gegevens blijkt, dat na de aanleg van vier hoofden voor Pettemerduin en Hondsbos met een lengte van 85 m tussen duinvoet en laagwaterlijn, in de daarop volgende winter van 1506–1507 het onverdedigd duin ten zuiden daarvan 13 m afsloeg. Daarom werd in 1508 de verdediging met twee hoofden van 80 m lengte uitgebreid. De stormen van oktober en

november 1508 veroorzaakten strandverlies voor de duinen van het Hondsbos en ontgronding van de buitenste palenrij. Een verdubbeling van de binnenrij met een breedte van 2,85 m en vulling van de tussenruimte met rijshout en steen was daarop het antwoord. Een hevige storm omstreeks kerstmis 1520 veroorzaakte schade aan de werken, maar sloeg vooral ten zuiden daarvan veel onverdedigd Nollemerduin weg. Opnieuw volgde een zuidwaartse verlenging van de strandverdediging. Hetzelfde herhaalde zich in 1524 tijdens de storm van 13 december.

We zien steeds hetzelfde verschijnsel: uitholling van de kust ten zuiden van de verdedigingswerken, gevolgd door duinafslag bij storm. Van 1506 tot 1529 werden de duinen goed onderhouden door regelmatige helmbeplanting en het plaatsen van rietschuttingen om stuifzand op te vangen, terwijl het voorliggend strand steeds zuidwaarts verlengd werd verdedigd met paalhoofden, die een vulling van

rijshout en steen hadden en van de duinvoet tot in zee reikten. Duinvoetbeschermende paalwerken verbonden de worteleinden van de hoofden. Op de meest bedreigde plaatsen voor Petten en het Hondsbos vormden dwarskribben een extra verdediging. In de periode van 1529 tot 1548 is deze verdediging tot voor Nollemerduin verlengd. De gehele kustverdediging bestond tenslotte uit 22 hoofden op een onderlinge afstand van ongeveer 100 m. Aan een zo smalle duinkust heeft elke stormschade het effect van een dreigende kustdoorbraak. De herhaalde klachten zouden – overigens ten onrechte – de indruk kunnen wekken, dat juist dit kustgedeelte aan een grotere erosie onderhevig geweest zou zijn dan andere gedeelten

van de Noordhollandse kust. Blijkens een verklaring van 28 november 1530 veroorzaakte een storm op 5 november 'groot verlies van de duynen' bij Petten en het Hondsbos, evenals de storm van 2 november 1532 maar dank zij uitgebreide herstelwerkzaamheden, waarvoor hoge omslagen werden geheven, kon in beide gevallen de schade aan werken en duinvoet worden hersteld. Met aanhoudende zorg is de kustverdediging tot omstreeks 1550 in goede staat onderhouden en ging betrekkelijk weinig strand verloren. Door zorgvuldige beplanting en aanvoer van materiaal aan de binnenzijde bleef de zanddijk – de buitenste duinregel – in goede staat. In het voorjaar van 1551 rapporteerde mr. Cornelis Suys aan het Hof van

AFBEELDING 5

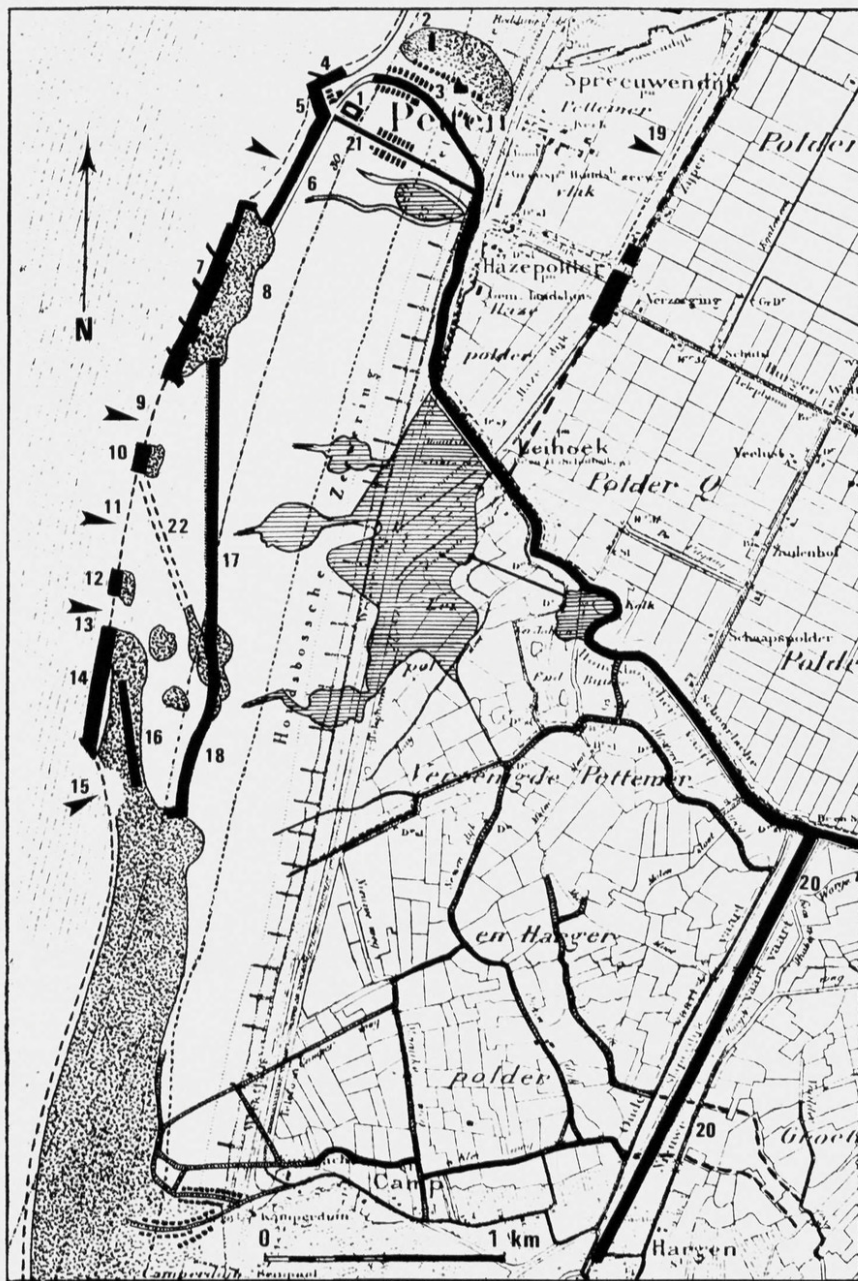
Reconstructie toestand 1582, op basis van de kaart van Adriaen Anthonisz, 1582, geprojecteerd op de topografische kaarten nrs. 227 en 244, Petten en Schoorl, schaal 1:25 000, verkenning 1877, herzien 1907 en 1916.

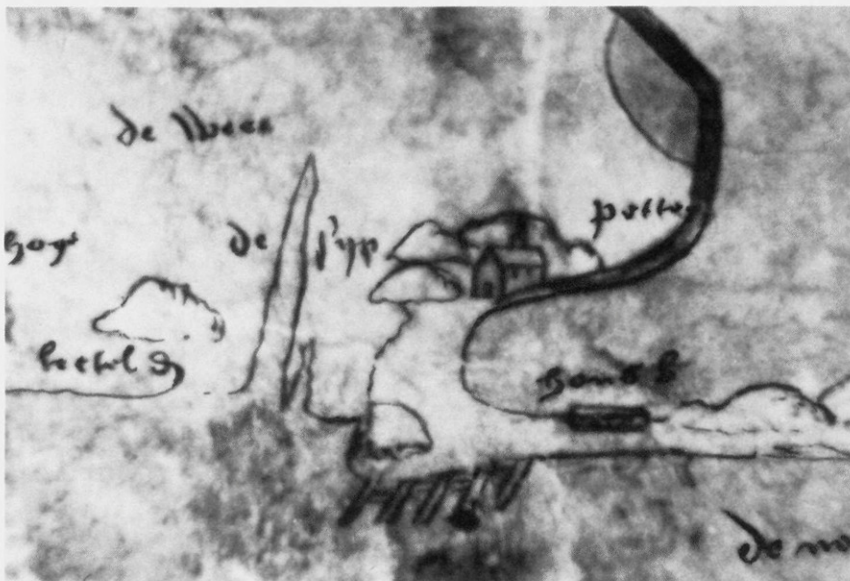
PETTEN

- 1 oud kerkhof
- 2 vuurboet
- 3 kerk
- 4 noordoostelijke verlenging, buurhoofd, 55 roe (188 m)
- 5 schinkel, 50 roe (171 m)

HONDSBOSSE

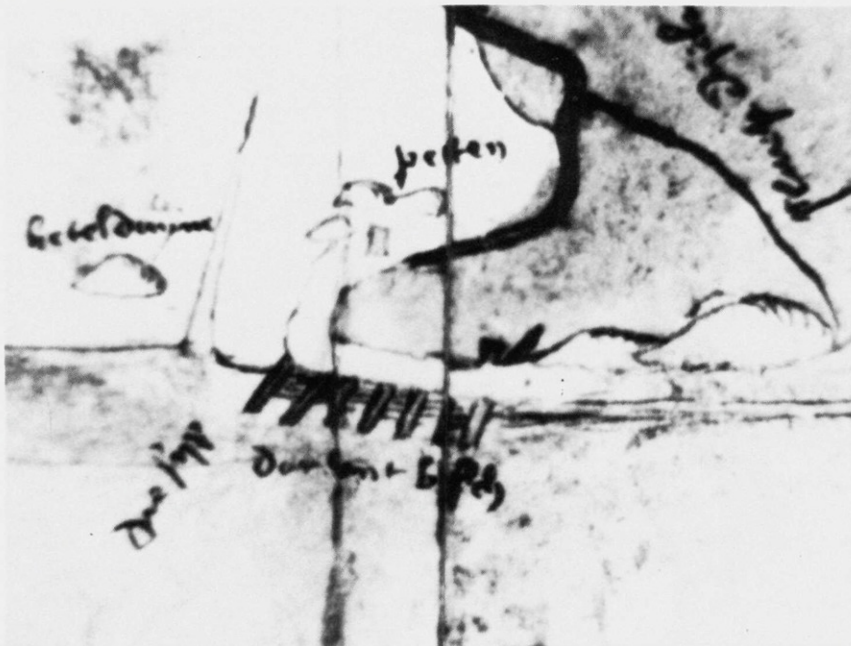
- 6 Nieuwe Inlaag, 1582, 150 roe (513 m)
- 7 restant oude zeevering, 230 roe (787 m)
- 8 Lebbersduin
- 9 Schilgat of Wilbortsdel, 1570, 90 roe (308 m)
- 10 restant, 40 roe, (137 m)
- 11 Aachtengat, 125 roe (428 m)
- 12 restant, 30 roe (103 m)
- 13 gat, 30 roe (103 m)
- 14 restant verlengde Hondsbosse, 160 roe (547 m)
- 15 Buytegat, 1573, verlenging 1571 weggeslagen
- 16 Tarwedijk (Tarruw dijck)
- 17 Nieuwe Inlaag, 1577, 370 roe (1265 m)
- 18 Landslaper, 1571, 210 roe (718 m)
- 19 Pettemer Gat, weggeslagen Zijper dijk over een lengte van 789 Hondsbosse roeden (2698 m): enige dijkresten. Naar G.Dzn Langedijk. 1596
- 20 Oude Slaper, 1526–1528
- 21 Pettemer Schinkel, circa 1571
- 22 Nieuwe Slaper, 1571, in 1573 weggeslagen

AFBEELDING 6

Willem Hendricxz Croock, 1529. Kaart West-Friesland en het Noorderkwartier, fragment Hondsbosse. ARA. Coll. Hingman nr. 2460. Verouderd kaartbeeld van omstreeks 1506–1507 naar onbekend voorbeeld.

AFBEELDING 7

Willem Hendricxz Croock, 1529–1530. Kaart West-Friesland, Noorderkwartier, Zuiderzee en zuidelijke Waddenzee. ARA. Grote Raad van Mechelen, Beroepen uit Holland, nr. 503 sub A (Huussen, 1974, afb. 13), fragment Hondsbosse, als afb. 6; kaartbeeld up to date bijgewerkt, ingetekend de Slaperdijk 1526–1528. De verschuiving op de oorspronkelijke kaart, ontstaan door aaneenvoegen van afzonderlijke bladen, is op deze kopie gecorrigeerd.

Holland dat zowel ten noorden van de werken bij Petten als ten zuiden daarvan aan de Schoorlse en Kamper duinkust kustverlies optrad. Dit was een aanwijzing, dat de zeewering in het geheel van de Noordhollandse kust een te geprononceerde ligging had gekregen. De verdediging, in 1506 voor Petten en het oude Hondsbos begonnen, was telkens verlengd als gevolg van een zich steeds herhalend proces van uitholling en afslag van onverdedigd strand en duin, grenzend aan een met verdedigingswerken gestabiliseerd kustgedeelte (afb. 15, 1506–1548). In 1550 gelastte het Hof van Holland dijkgraaf en heemraden de paalwerken zuidwaarts langs de Nollemerduinen te verlengen en 'aan te helen tot voorkoming van achter-

loopsheid'. Het kustverlies in het noorden bleek uit het ontstaan van een nieuwe 'Zijp' juist benoorden het dorp Petten, die zich tot in de 'waard' uitstrekte, terwijl de dijk waarachter Petten lag te smal en te kwetsbaar was geworden. In een poging de strandvermalling tegen te gaan werden in 1547–1548 voor Petten en de noordelijke Hondsbosse vijf nieuwe hoofden geslagen, waarvan het noordelijkste in noordwestelijke richting, welke voorziening volgens opdracht van het Hof van Holland van 12 maart 1551 hersteld en uitgebreid werd met een nieuw hoofd tussen het derde en vierde paalhoofd. Deze voorziening is in 1552 als correctie op Jan van Scorels kaart met bedijkingsplan van de Zijpe door een andere hand

bijgetekend (fragment afb. 9 en 10). De correctie van de kaart met intekening van hoofden en paalwerken in een nieuw en voltooid stadium berust op een opname van de voorzieningen van vóór de stormen van 19 december 1551, 13 januari en 15 februari 1552, waarin de hoofden, dwarskribben en andere paalwerken ernstige schade opliepen, evenals de 'huisdijk' van Petten. Andries Vierlingh, die in 1552 de leiding van de Zijper bedijkingswerken in handen nam, zag de branding op de restanten van de paalwerken, steenvullingen en bekistingen uiteenslaan en het schuim over de dijk waaien, 'min oft meer oft te Petten int dorp dagelijcx regende'.

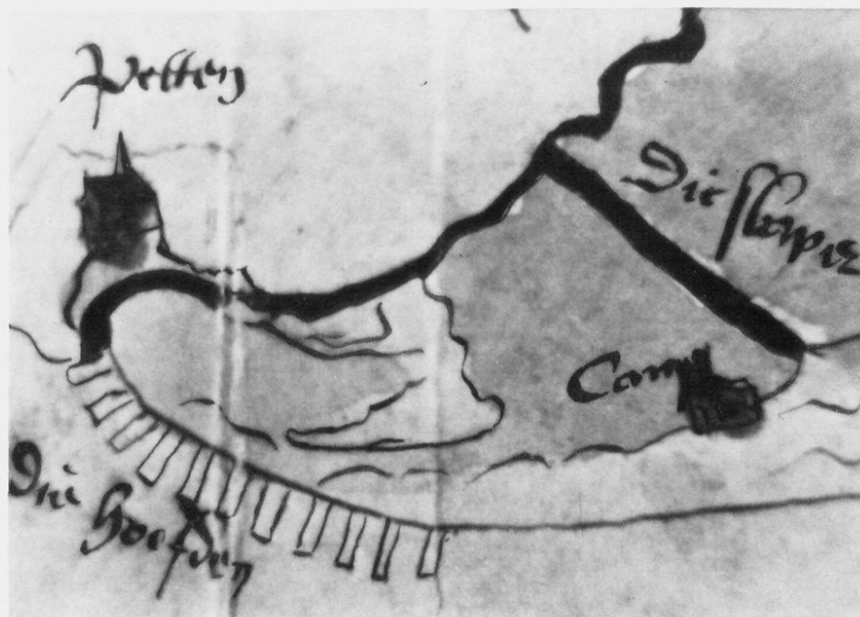
Conclusies over de periode 1506–1551

De actieve kustverdediging begon in 1506 met de aanleg van hoofden en verbindende paalwerken vanaf het Pettemer kerkhof zuidwaarts met een lengte van 513 m (150 roe Hondsbos) en aansluitend daarop langs het Hondsbos van 599 m (175 roe), een totale lengte van 1112 m (afb. 15, 1506). Deze werken zijn in de volgende jaren telkens verlengd. Conrad concludeerde in zijn samenvatting over de periode 1506–1529, dat het verdedigd kustgedeelte weinig of geen verlies had geleden, en dat slechts ten zuiden daarvan het onbeschermd duin was beschadigd en afgenomen. Over het resultaat en nuttig effect van de verlengde en uitgebreide werken in de periode 1529–1548 concludeerde hij, dat de welonderhouden paalwerkverdediging belangrijke beschadiging van de zanddijk en gevaarlijke kustafname had voorkomen. De conclusie van Gottschalk dat in de

eerste helft van de 16de eeuw de grote erosie van de duinkust bij Petten en het Hondsbos het meest in het oog vallende verschijnsel in Noord-Holland was, is minder juist. Het meest opvallende is de effectieve verdediging van de uiterst smalle duinkust, waar elke afslag direkt oorzaak van alarm was. Opvallende afname vond steeds ten zuiden van de verdediging plaats, maar moet niet aan een verhevigde algemene kusterosie worden toegeschreven, maar als een lokaal uitschuringsverschijnsel worden beschouwd, als gevolg van de aanleg van de verdedigingswerken.

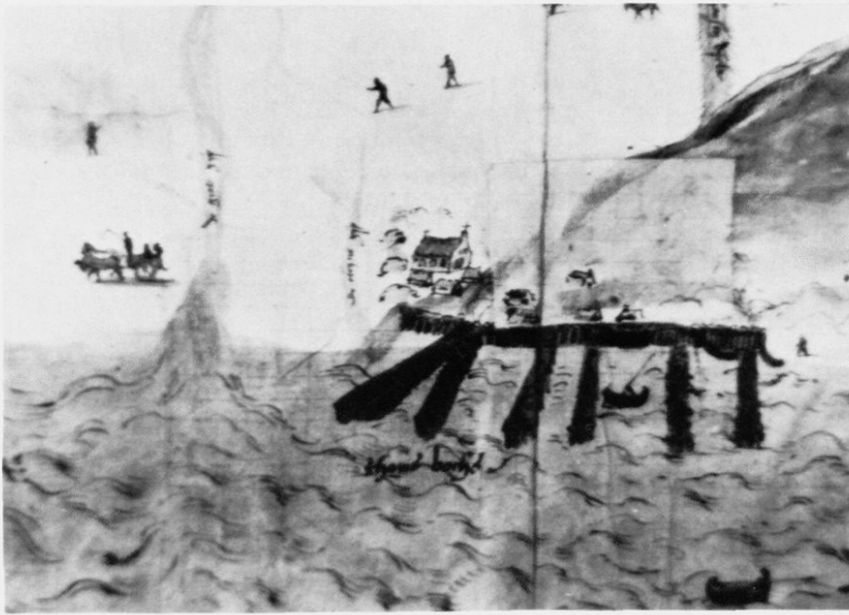
De verdedigde duinkust was maar smal. De breedte bedroeg reeds in 1466 op tal van plaatsen niet meer dan 30 m. Toch was het gelukt met kostbare paalwerken aan de zeezijde en aanvoer van zand en klei aan de binnenzijde de verdedigingslinie te houden. Aanzienlijke afgravingen in de achtergelegen polder toont reeds de anonieme kaart van 1540 (afb. 8) en uitbreiding daarvan vinden we op de kaarten van Adriaen Anthonisz van 1572 (afb. 1) en 1582 (afb. 4). De aanzienlijke schade van 1551 en 1552 toonde de verslechtering in de algehele verdedigingstoestand aan en was een teken aan de wand, dat het systeem begon te falen aan wat aanvankelijk de kracht daarvan was geweest, de vertraging van de afname van dit kustgedeelte.

In het geheel van de Noordhollandse kust was deze verdediging echter een fragment en zowel ten zuiden als ten noorden daarvan ging de afname sneller voort, waardoor het verdedigd gedeelte tenslotte een te geprononceerde ligging kreeg. De afname van de onderzeese oever en de daarmee gepaard gaande strandversmalling kon niet met de steeds kostbaarder, maar ook steeds kwetsbaarder voorzieningen op het strand worden tegengegaan. Vooral hieruit moet de onwil van de

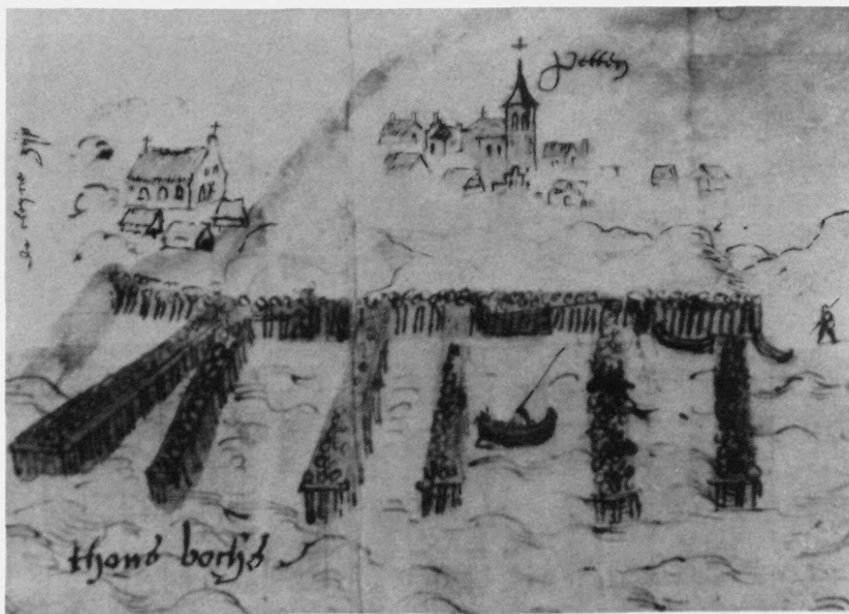

AFBEELDING 8

Anoniem, omstreeks 1540, Holland benoorden het IJ, fragment Petten-Kamp, met Hondsbosse hoofden. ARA. Coll. Hingman nr. 2461. Afgebeeld de Ley, vergravingen voor materiaal tot dijkverzwaring.

AFBEELDING 9
Anoniem, (atelier) Jan van Scorel, Bedijkingsplan voor de Zijpe, kuststreek Hondsbosse tot Eierland, 1552. ARA. Coll. Hingman nr. 2486. Kaartbeeld naar onbekend voorbeeld omstreeks 1500. Fragment Hondsbosse, gecorrigeerde situatie door overplakken en intekenen van zes Hondsbosse hoofden en verbindende kribben en de nieuwe kerk uit begin 16de eeuw.

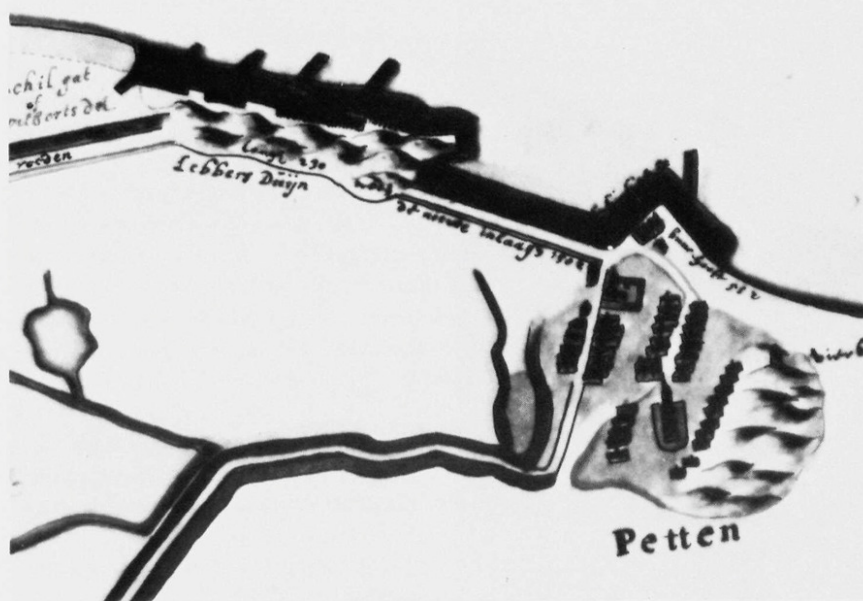
AFBEELDING 10
Dezelfde situatie na restauratie 1976-1977 in atelier Rijksprentenkabinet, Amsterdam, waarbij de 15de-eeuwse situatie te voorschijn kwam.

contribuanten aan het onderhoud om nog langer financiële offers daarvoor te brengen, worden verklaard. De contribuerende steden en dorpen voelden er weinig voor om telkens opnieuw grote sommen in steeds moeilijker in stand te houden voorzieningen te pompen. Conrad schreef de verslechtering na 1548 vooral toe aan de onwil van de contribuanten, die zich beveiligd gevoeld zouden hebben door de in 1526-1528 aangelegde Slaperdijk in de Pettemerpolder (afb. 7), maar dit is wel een te ver gezocht argument.

De ontwikkeling in de tweede helft van de 16de eeuw

Na de stormschade van 1551 en 1552 gelastte het Hof van Holland omvangrijke herstelwerkzaamheden volgens de tot nu toe gebruikelijke methoden. Zij werden niet meer volledig uitgevoerd. Waarschijnlijk konden zij als gevolg van de strandversmalling ook niet meer voltooid worden. Vooral de hoofden aan de zuidelijke helft van de dijkverdediging konden door deze strandversmalling in de loop van de vijftiger jaren niet meer in stand gehouden worden. In 1555 gelastte Karel v de drie zuidelijkste hoofden op te nemen of te laten vergaan als de bergings-

AFBEELDING 11
 Adriaen Anthonisz, 1582. Hondsbosse
 Zeewering en Petten (fragment),
 zie afb. 4.

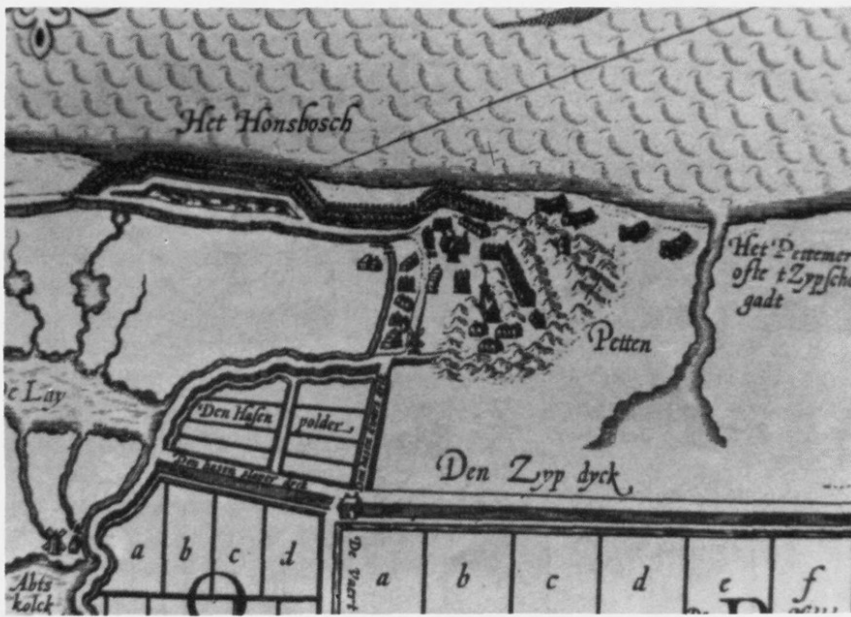

AFBEELDING 12
 Gerrit Dirksz Langedijck, 1596.
 Inspectiekaart Zijpe in laatste stadium van
 inundatie; fragment Hondsbosse, Zuid-Zijpe.
 Arch. Not. Paris, cotes N.III, Pays-Bas 17.
 De kaart geeft de zanddijkverlenging
 noordwest van Petten ingv. Statenresolutie
 van 3 sept. 1594.

kosten te hoog zouden zijn. Inplaats daarvan moesten korte driehoekige hoofden worden gelegd. Pogingen om de noordelijke hoofden op volle lengte te handhaven moesten achterwege blijven, maar volle aandacht moest worden besteed aan de versterking van de dwarskribben met Bentheimer steen.

Zowel de driekante hoofden als de resterende verdedigingswerken aan de plaatselijk teruggenomen dijkwerken staan afgebeeld op de kaart van Adriaen Anthonisz van 1572 (afb. 1), waaruit blijkt dat deze afbeelding een voorstelling geeft van de Hondsbosse vóór de Allerheiligenvloed van 1570. Wel is de Nieuwe Slaper, die in 1571 werd gelegd, ingetekend.

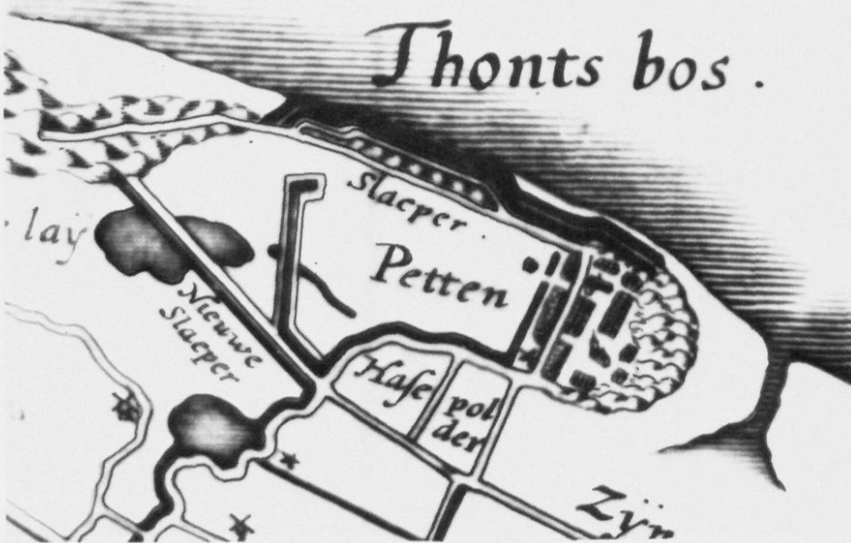
Conrad zag in het niet uitvoeren van de traditioneel geconcipeerde herstelplannen in het begin van de vijftiger jaren een politieke onwil tot herstel inplaats van een natuurlijke onmogelijkheid: 'De door Karel v ingestelde regelen werden niet opgevolgd, waartoe waarschijnlijk de politieke toestand van het land aanleiding gaf. Aan de kunstmatige verdediging der zeewerken werd niet voldoende de hand gehouden, en de doorbraak van 1570 was daarvan zeer vermoedelijk het gevolg . . . , men gaf de kustwerken prijs en hield eene onvoldoende zeewering over'. Maar niet de onvoldoende versterking van de werken, maar het te lang verdedigen van een in toenemende mate te geprononceerde positie, een te smal

AFBEELDING 13

Baptista Doetecomius, 1600. Kaart Zijpe (gravure), fragment Hondsbosse, Petten, Zuidwest-Zijpe. Univ. Bibl. Leiden, Coll. Bodel Nijenhuis, port. 31 nr. 70; herstellde zeekering.

Afcontrafeytinge van t 'Landt van den Zijpe, bedyckt in den iaere 1597...', etc.

AFBEELDING 14

Balthasar Florisz van Berckenrode, 1621. Kaart Holland (gravure); Univ. Bibl. Leiden, Coll. Bodel Nijenhuis, port. 12 nr. 30. Het kaartbeeld geeft de situatie 1614 na aanleg van de Dromerdijk (Nieuwe Slaeper). De zeekering raakte in 1614 reeds in verval en was in 1639 bijna verdwenen (afb. 23).

geworden strand en daardoor een te kwetsbare dijk boden ondanks de duinvoetverdediging de branding van stormvloed de mogelijkheid het dijklichaam aan te tasten en doorbraken te forceren. Een tijdig terugtrekken van het gehele verdedigingsstelsel op een sterke inlaag, in een vloeiende lijn met de aangrenzende kustgedeelten, had waarschijnlijk doorbraken kunnen voorkomen, maar was verzuimd. De Allerheiligenvloed werd de zeekering noodlottig.

We hebben de kustafname tussen 1466 en 1506 hiervoor op maximaal 200 m berekend en moeten nu nagaan hoe groot deze is geweest in de periode 1506–1570, dit is gedurende

het krachtig verdedigen van de strandkust (1506–1550) en van het onderhouden van de duinvoetbescherming (1550–1570). Bij de beantwoording van deze vraag biedt het oude kerkhof van Petten een vast uitgangspunt. In 1501 gelastte Philips de Schone de duinen zuidwaarts van de 'kerk van Petten' tot voorbij het eind van het Hondsbos te verhogen. Op 15 december 1505 sprak het Hof van Holland over de aanleg van hoofden aan 'Pettenduyn', beginnend ten westen van 'het kerkhof', waar ook het paalwerk aan de duinvoet begon. Ook gaf het Hof in november 1507 opdracht tot het leggen van twee hoofden voor de duinen van het oude kerkhof 'daar het kruis op staat'. De oude kerk moet tussen 1501 en 1505 zijn

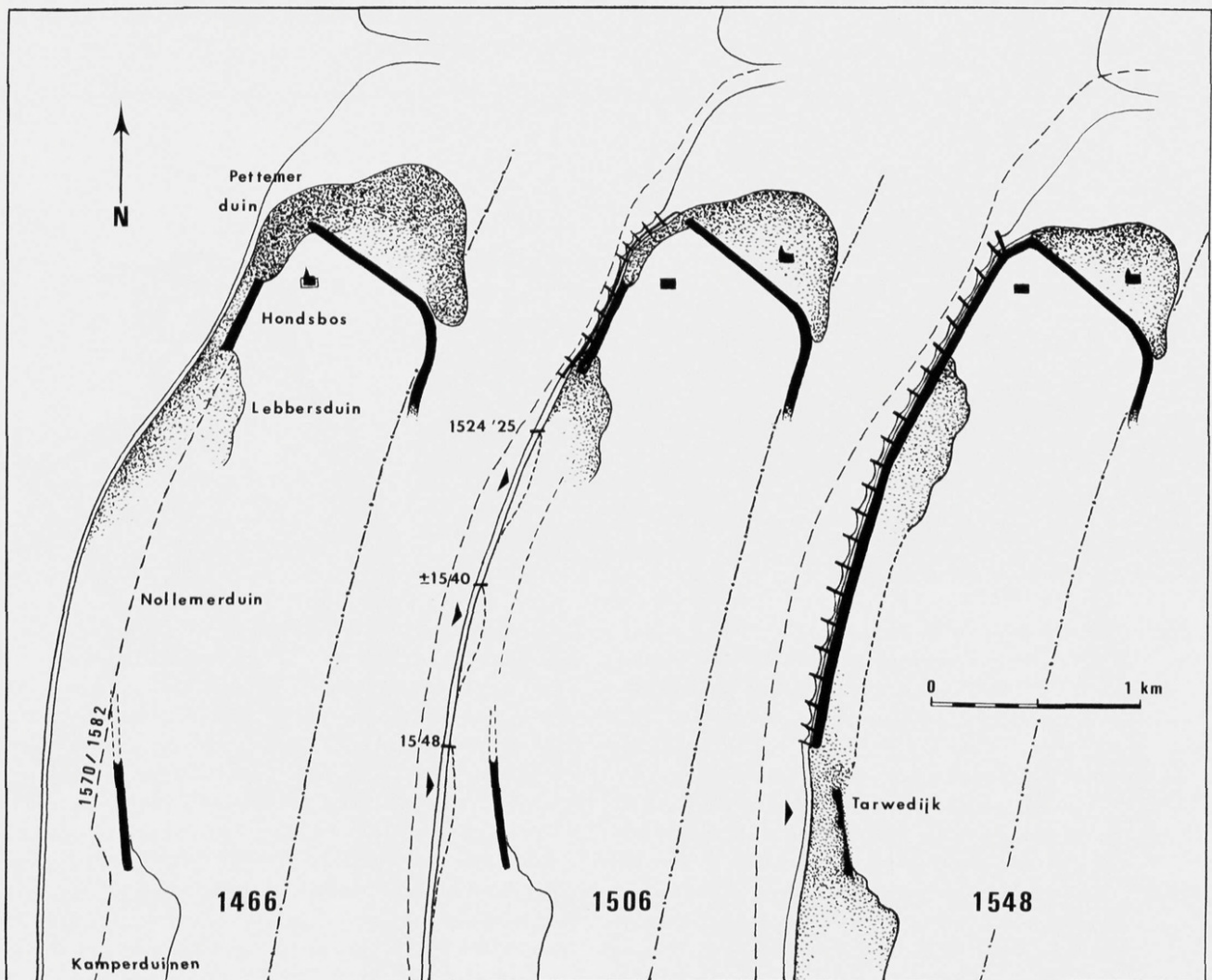
afgebroken. Kaarten van Willem Hendricxz Croock uit 1529 (fragment afb. 6 en 7) beelden de nieuwe kerk af buiten en benoorden het eind van de Schoorlse dijk onder beschutting van de noordelijke duinen. Adriaen Anthonisz tekende het kerkhof in 1582 (afb. 4 en 11) vlak achter de nieuwe dijkwerken van 1577, op een afstand van ongeveer 200 m van de kustlijn van 1570. De ligging van de oude kerk binnen de bescherming van de Schoorlse dijk maakt een interessante situatie op de kaart van Jan van Scorel uit het voorjaar van 1552 duidelijk en werpt een licht op de werkwijze in het atelier van de schilder-kaarttekenaar. De grote kaart van 80 x 240 cm, bestaande uit een aantal aaneengesloten bladen, is kennelijk op het atelier van Van Scorel te Utrecht vervaardigd op basis van een ouder kaartbeeld. Bij de restauratie van de kaart door het Rijks Prentenkabinet voor de Van Scorel-tentoonstelling in het Centraal Museum te Utrecht van 5 maart tot 1 mei 1977, bleken enige oorspronkelijke details te zijn overgeplakt, en door een andere tekenaar met een iets grover signatuur in overeenstemming met de werkelijke toestand van 1551

te zijn gecorrigeerd. Oorspronkelijk gaven zowel Zuid-Texel als Petten een situatie in het laatst van de 15de eeuw weer. Dit bewijst dat Van Scorel naar een ouder, verloren gegaan voorbeeld heeft gewerkt. De oude voorstelling van dorp en kerk van Petten binnen de Schoorlse dijk met een nog brede strook onverdedigde kust is weggeplakt en vervangen door een tekening van de jongere kerk benoorden de dijk en van de in 1550-1551 herstellende en uitgebreide kustverdediging van 1547-1548. De correctie geeft deze voorzieningen in onbeschadigde toestand weer na de zomerwerken van 1551 en vóór de decemberschade van dat jaar (afb. 9 en 10).

AFBEELDING 15

Reconstructie situaties omstreeks 1466, 1506 en 1548.

► uitschuring van de kust ten zuiden van de verdedigingswerken
 - - - - - huidige kustlijn

De gerestaureerde kaart geeft nu de oorspronkelijke, eind-15de-eeuwse situatie weer, terwijl de overgeplakte correctie in een marginale strook onder de kaart is toegevoegd.

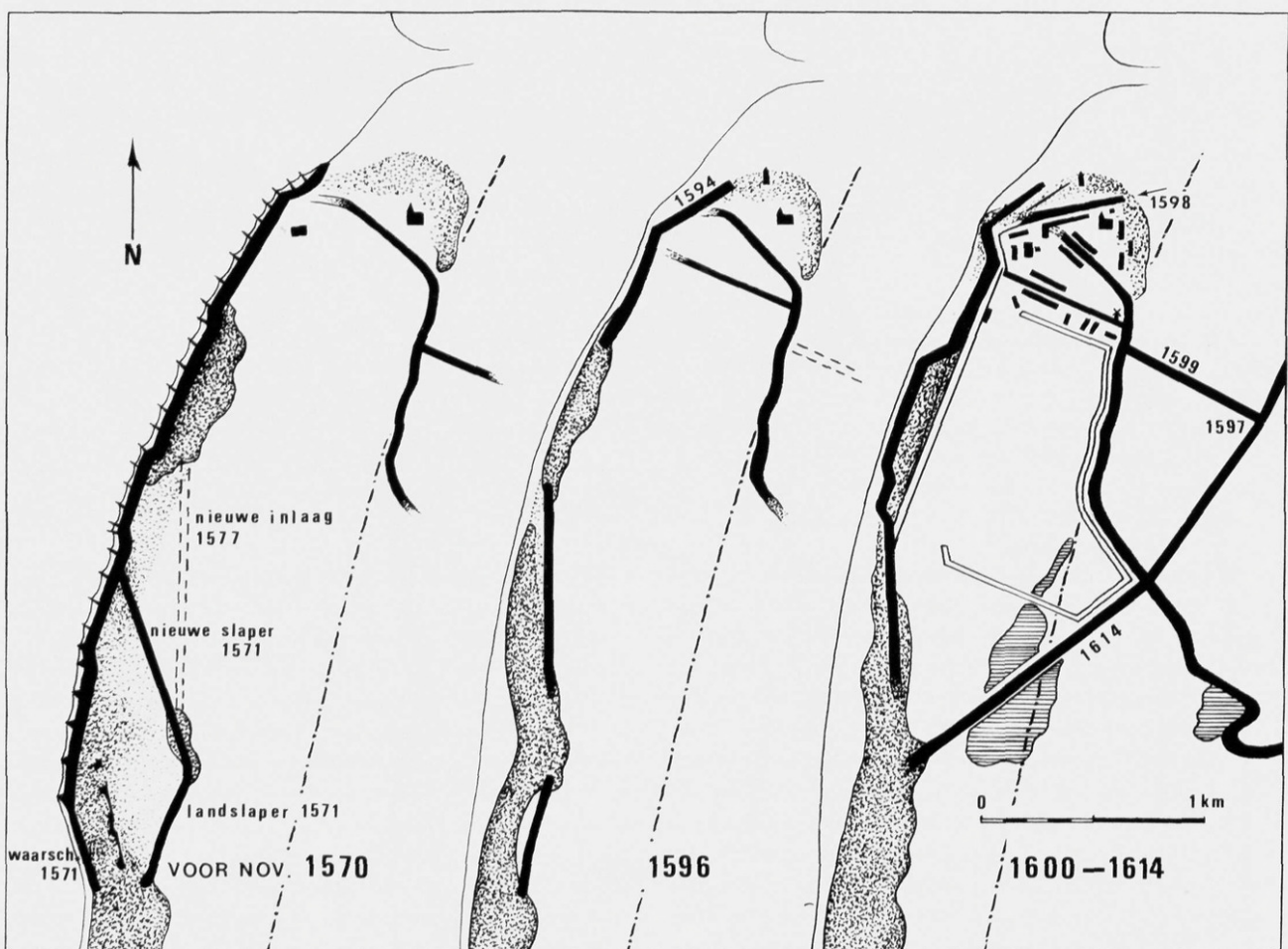
Wel was na 1550 de breedte van de verdedigingswerken versmald, waren strand en beschermend duin bedenkelijk afgenomen, maar de positie van de zanddijk bewesten Petten was niet noemenswaardig veranderd. In de periode van verdediging met hoofden en andere paalwerken, duinvoetbescherming en versterking door zandaanvoer aan de landzijde kan de kustafname niet veel meer dan 100 m geweest zijn. De reconstructie van kust- en verdedigingswerken in de periode van 1466 tot 1570 moet zich met de betrouwbare kaart van Adriaen Anthonisz uit 1582, waarop de kustlijn van 1570 in de restanten van de

oude verdedigingswerken herkenbaar is, als uitgangspunt, binnen een marge van ongeveer 300 m kustverlies afspelen. Het verlies heeft dan gemiddeld 3 m per jaar bedragen. Na de doorbraken van 1570, waarbij zandmassa's van duinen en dijken landinwaarts werden uitgewaaid in de polder en brede, vlakke doorbraakgaten zonder geulen de plaats van de weggeslagen dijkstukken markeerden, werd ten zuiden van het dorp een dwarsdijk langs het oude kerkhof gelegd. De kaart van 1582 laat duidelijk zien, dat zowel de oude Schoorlse dijk als deze dwarsdijk de verhoogde en dus veilige bouwplaatsen vormden voor de dorps huizen.

Over de inlaagdijken van 1571 en 1577, die met nauwkeurige lengtebepalingen in roeden op deze kaart zijn aangegeven, is hiervoor aandacht geschonken bij de bespreking van de 'problemen van reconstructie'. De Nieuwe Inlaag van 1582 is kennelijk de aanleiding geweest tot het vervaardigen van deze kaart (afb. 4 en 5, nr. 6). De kaart heeft als opschrift 'Afbelding vant Honts-bos met den aankleven van dien' en is ongetwijfeld bedoeld om de situatie na de voltooiing van de inlaag bezuiden het dorp in 1582 in beeld te brengen.

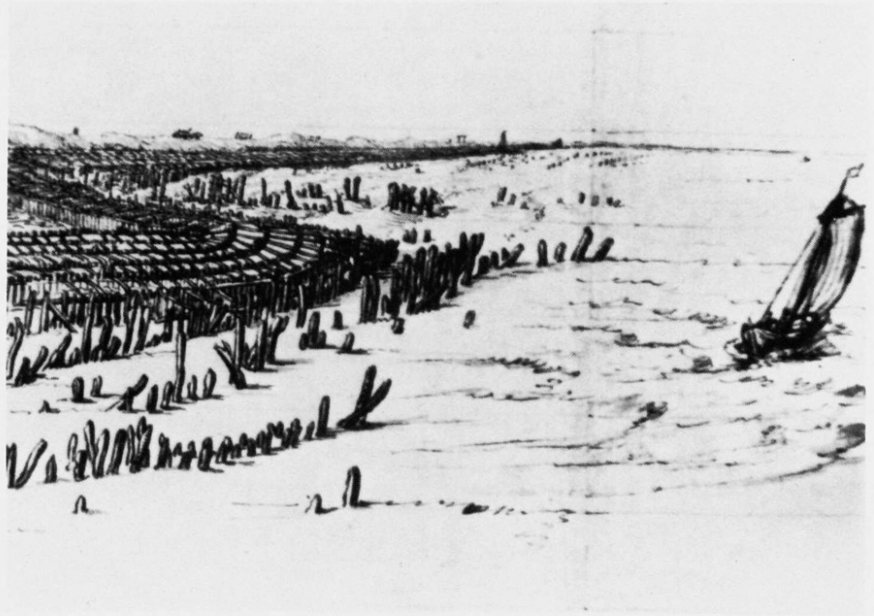
AFBEELDING 16
Reconstructie situaties voor de Allerheiligenvloed 1570,
1596 en 1600-1614.

— · — · — huidige kustlijn

AFBEELDING 17-22

Details van twee samengevoegde tekeningen van de Hondsbosse Zeewering en Petten achter een versterkte zanddijk, gemerkt E.V.H.F. 1614. Oest. Nat. Bibl., Atlas Laurens van der Hem, band 15 nr. 58. De tekeningen geven de situatie bij eb en vloed weer.

AFBEELDING 17

Constructie paalwerken gezien bij eb.

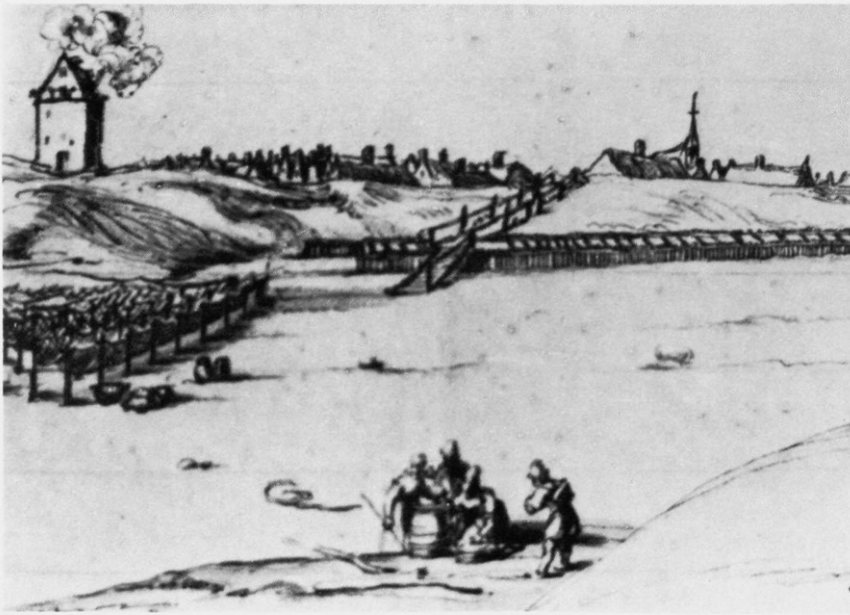
AFBEELDING 18

Constructie paalwerken en steenvulling gezien bij vloed.

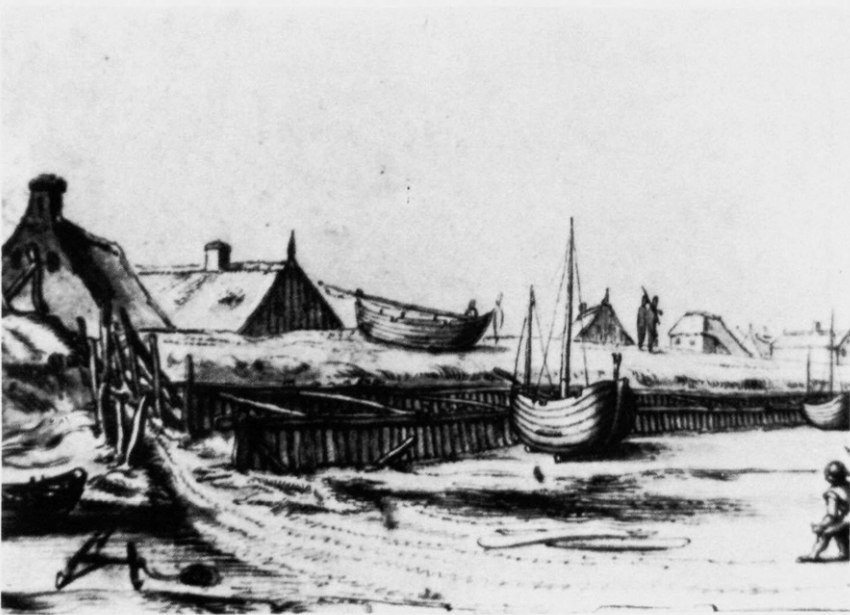
De mening van Conrad, dat tot 1600 'geen geregeld stelsel van verdediging toegepast is', is slechts in zoverre juist, dat uit de kaarten van Adriaen Anthonisz (1582), Gerrit Dircksz Langedijck (1596) en Baptista Doetecomius (1600) (afb. 11, 12 en 13) blijkt, dat geen hoofden, maar een paalwering langs strand en duinvoet in stand is gehouden, waarbij de werking van stroom, golfslag en wind een meer vloeiend verloop van de kustlijn heeft bevorderd en tot terugname van uitspringende verdedigingswerken heeft geroepen. Te zeggen dat 'eene onvoldoende zeewering' overbleef is niet gerechtvaardigd. Zowel Langedijck (1596) als Doetecomius (1600) geven aaneengesloten paalwerken voor de duinvoet weer, terwijl volgens de kaart van

Doetecomius de Nieuwe Inlaag van 1582 en Lebbersduin aan de landzijde met een binnendijk, een slaper zijn versterkt, die op de kaart van Balthasar van Berckenrode uit 1621 als zodanig 'Slaeper' wordt genoemd (fragment afb. 14).

Niettemin achtte men de situatie bezuiden Petten niet veilig genoeg. In 1614 kwam dwars door de Ley een verbinding tot stand tussen de Schoorlse dijk en de tot binnenduin verstoven Nieuwe Inlaag van 1577, in het verlengde van de scheidingsdijk tussen Zijpe en Hazepolder. Deze Nieuwe Slaper of Dromer is op de kartering van Van Berckenrode duidelijk afgebeeld (fragment afb. 14). Ten noorden daarvan diende een nieuw

AFBEELDING 19
Vuurboet en kerk, drogende netten op staken en paalbeschoeiing aan de voet van de zanddijk.

AFBEELDING 20
Paalbeschoeiing aan de voet van de zanddijk, afgeheind slag, pinken op ronde balken op het strand.

gegraven vaart door de Pettemer polder tot aanvoer van materiaal achter de zeekering.

Conrad betwijfelde de juistheid van de kartering van Doetecomius in 1600, omdat de Dromerdijk eerst in 1614 werd aangelegd, maar kennelijk is hier van een misverstand sprake. Doetecomius gaf de eerst door Van Berckenrode in 1621 gekarteerde voorziening niet weer (afb. 13 en 14).

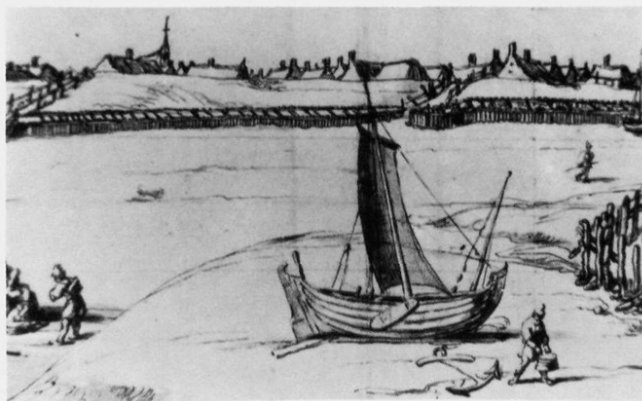
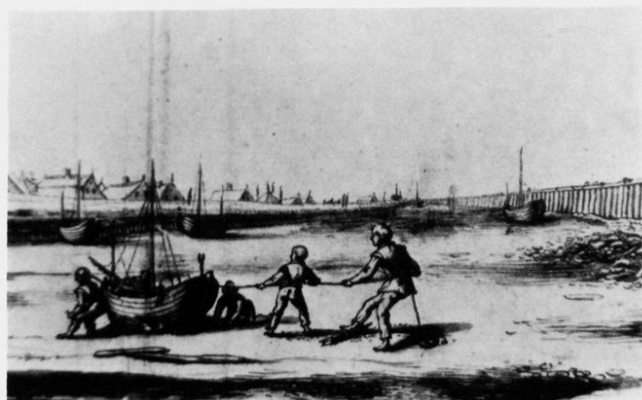
Dat wel degelijk van uitgebreide paalwerken op het strand en aan de duinvoet sprake was, zij het dan zonder hoofden, blijkt duidelijk uit een tweetal anonieme, bijeenbehorende tekeningen, gedateerd 1614, waarop de door Doetecomius gekarteerde paalwerken, zij het reeds in een stadium van

beginnend verval, zijn afgebeeld. Ook deze tekeningen bevinden zich, evenals de Zoutman-kopie van Adriaen Anthonisz' kaart van 1582, in de Collectie Van der Hem in de National Bibliotheek te Wenen. De tekeningen geven situaties bij vloed en bij eb weer, waarbij de tekenaar zijn standplaats zeewaarts bij eb heeft gewijzigd om twee verschillende visies op dezelfde situatie te kunnen geven. Teseamen met de karteringen van Doetecomius en Van Berckenrode geven zij een scherp en gedetailleerd beeld van de Pettemer kustverdediging omstreeks 1614 (afb. 17-22). Zij maken de reconstructie van de toestand tussen 1600 en 1614 (afb. 16) mogelijk. Hoewel sterk vertekend, toont de kaart van Colom uit 1638 (fragment afb. 23)

duidelijk het verval van de paalwerken in het laatste stadium van hun bestaan weer. De hier gereproduceerde details uit de tekeningen behoeven geen nader commentaar. Een uitzondering moeten we maken voor het gedeelte waarop de vuurboet van Petten is afgebeeld (fragment afb. 19). Op de kopie, die Zoutman in 1665 naar Adriaen Anthonisz' kaart van 1582 maakte (afb. 4 en 11), tekende hij op het buitenste duin benoorden Petten een vuurboet. Dit gegeven moet toch met enige voorzichtigheid worden genoteerd. Misschien is dit een toevoeging van Zoutman, die gemeend kan hebben, dat Adriaen Anthonisz de vuurboet had vergeten. Eerst de Statenresolutie van 19 december 1615 bevat een verordening om kustvuren te laten branden in

AFBEELDING 21

Het zeewaarts rollen van een pink over ronde balken. Achter op het scheepje de mik, waarin de gestreken mast tijdens het vissen rustte.

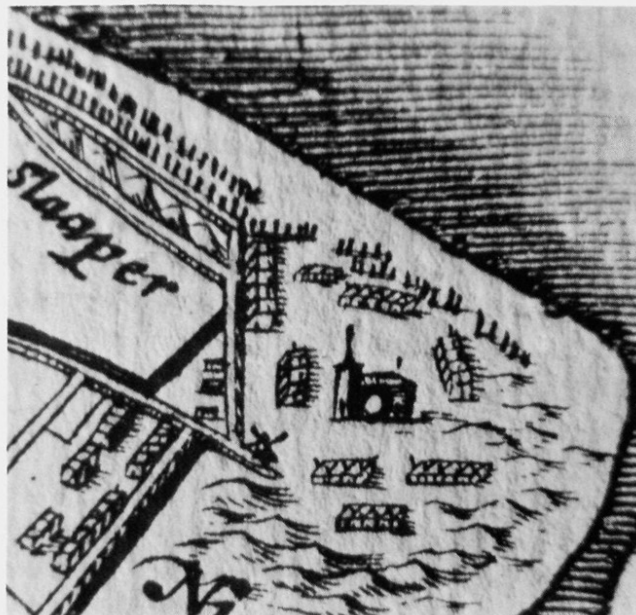
AFBEELDING 22

Pink met drogend zeil; duidelijke tekening van constructie; kerk en dorp achter de duinvoetbescherming, beveiligde toegangen.

Scheveningen, Egmond, Petten en Huisduinen, hetgeen niet wil zeggen, dat er voordien geen kustvuren geweest kunnen zijn. Immers op 30 mei 1598 besloten Gecommitteerde Raden in het Noorderkwartier ten dienste van de scheepvaart door het Marsdiep op een hoog kustduin van Huisduinen een vuurboet te laten bouwen met een hoogte van 15 à 17 m (9–10 vadem à 1,699 m). Lucas Jansz Waghenaer beeldt op een kaart van 1583 in zijn 'Spiegel der Zeevaert' geen kustvuren in Noord-Holland af, maar op de kaart van Doetecomius uit 1600 (afb. 13) is de vuurboet van Petten afgebeeld. Met enige voorzichtigheid mogen we wel aannemen, dat Petten tegen het eind van de 16de eeuw reeds een vuurboet had. Van der Vlis nam in zijn 't Lant van Texsel' een afbeelding van de vuurboet van Petten op met vermelding van de ordonnantie van 1615 en schreef: 'Petten kreeg toen een kolenvuur op de bovenste verdieping van haar kerktoren'. De 'vuurboet' van Petten was echter geen oude kerktoren, maar een speciaal voor het branden van het kustvuur gebouwde stenen gebouw.

AFBEELDING 23

Jacob Aertsz Colom, 1639. Kaart Holland; fragment Petten. Univ. Bibl. Amsterdam (Kaartenzaal), Rijksprentenkabinet, Prenteninv. 1959,551-559; druk Sijmons en Kölker, Alphen a/d Rijn, 1979. De kaart vertoont een sterke vertekening in de ligging van de Pettemer schinkel. De paalwerken zijn bijna verdwenen.

Conclusie

Overzien we de ontwikkeling van de Pettemer kustverdediging tussen 1466 en 1614, die uiteenvalt in twee fasen, namelijk een tijd waarin met alle beschikbare middelen de bestaande positie gehandhaafd moest worden, en een tijd waarin verdedigend binnen het algemeen verloop van de Noordholland werd teruggeweken, dan moet het negatieve oordeel van Conrad over dit verdedigend wijken als niet gerechtvaardigd worden beschouwd. Gezien de mogelijkheden van de toenmalige technische middelen was dit onder de gegeven omstandig-

heden de verstandigste wijze van kustverdediging. Vóór 1550 had de Pettemer en Hondsbosse kustverdediging langzamerhand een 'kaap'-positie gekregen, die tot verhoogd verlies aan aangrenzende, onverdedigde kustgedeelten leidde.

Zelfs bij gebruik van de meest geavanceerde technische mogelijkheden en middelen moet gevreesd worden, dat door aanleg en handhaving van geprononceerde voorzieningen aan een concave zandige kustboog, die voortdurend aan erosie door stroom, golfslag en wind onderhevig is, in de loop van tijd gevaar ontstaat voor minder of niet versterkte kustgedeelten.

Literatuurverwijzing

BELONJE, J.

Zeven attestaties van landmeters betreffende de Zijpsche dijken, waarin opgenomen een Verbaal van 10 maart 1596 uit Oud-archief Zijpe en Hazepolder, nr. 85 (5), *De Navorscher* 1930, pp. 35-41.

De Zijpe en Hazepolder (Akad. proefschr.), Wormerveer 1933.

BOLTJE, W. G.

De Hondsbosche Zeewering door de eeuwen heen, in *Land en Water*, 1970, 14de jrg. nr. 2, pp. 28-40.

CONRAD, J. F. W.

Verhandeling over de Hondsbosche Zeewering, Alkmaar 1864.

GOTTSCHALK, M. K. E.

Stormvloed en Rivieroverstromingen in Nederland, dl. II, de periode 1400-1600, Assen 1975.

HOOGHEEMRAADSCHAP

Verzameling van stukken betreffende den Hondsbosche en Duinen tot Petten, 1388-1598, *Bijl. verg. van Hoofdingelanden*, dd. 15 mei 1857.

KAMP, A. F.

Proeve van beschrijving bij de Caerte vant Hontbos ende Zijplant, met herdruk van de kaart, Alkmaar 1971.

KÖLKER, A. J.

Joost Jansz, Purmerend 1971.

SCHOORL, H.

Zeshonderd Jaar Water en Land, *Verh. K.N.A.G.*, nr. 2, Groningen 1973.

't Oge, *Hollandse Studiën*, nr. 11, Amsterdam 1979.

STEUR, A. G. VAN DER

De Atlas van Mr. Laurens van der Hem, *Contactbl. Reg. en Loc. Gesch. van Noord- en Zuid-Holland*, nr. 2, 1968, pp. 27-34.

VIERLINGH, ANDRIES

Tractaet van Dyckagie, R.G.P. kleine serie nr. 20, 's-Gravenhage 1920, Rotterdam 1973².

VLIS, J. A. VAN DER

't Lant van Texsel, Den Burg-Textel, 1975.

VRIES AZN, G. DE

Het Hoogheemraadschap van den Hondsbosche en Duinen tot Petten, *Nieuwe Bijdr. van Regtsgeleerdheid en Wetgeving* dl. v, stuk 3, pp. 401-485, Amsterdam 1855.

Nieuwe Bijdrage tot de *Gesch. van het Hoogheemraadschap van den Hondsbosche en Duinen tot Petten*, *Versl. en Meded. der Kon. Akad. van Wetensch. afd. Letterk.*, dl. XII, pp. 337-420, Amsterdam 1869.

Het Dijks- en Molenbestuur in Holland's Noorderkwartier onder de Grafelijke Regeering en gedurende de Republiek, Amsterdam 1876.

De Rijndijk in de Duinen te Petten, *Versl. en Meded. der Kon. Akad. van Wetensch. afd. Letterk.* 3de reeks, dl. III, Amsterdam 1886, gebaseerd op uitvoerig onderzoek van J.J. Feylbrief.

WAGHENAER, LUCAS JANSZ.

Spiegel der Zeevaert, Leiden 1584, herdr. Amsterdam, 1964.

WESTENBERG, J.

Oude kaarten en de geschiedenis van de Kop van Noord-Holland, *Verh. Kon. Ned. Akad. van Wetensch.*, afd. Natuurkunde, 1e reeks dl. XXIII nr. 2, Amsterdam 1961.

Voor een uitgebreide annotatie bij een artikel van gelijke inhoud verwijzen we naar HOLLAND, *Regionaal-historisch tijdschrift*, jrg. 13 nr. 2, april 1981, pp. 91-113.